

УДК 658.589

Онищенко О.В.*кандидат економічних наук,
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського***Ткаченко І.В.***старший викладач
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського***Здор Б.Ю.***магістр
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*

ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

ACCOUNT PROVISION OF ACCOUNTS RECEIVABLE MANAGEMENT ENTERPRISE

АНОТАЦІЯ

Фінансовий облік фіксує інформацію про господарську діяльність підприємства, яку складають процеси придбання, виготовлення та реалізації готової продукції (товарів, робіт, послуг). Виникнення дебіторської заборгованості характерне для всіх зазначених процесів, які утворюють «нормальний операційний цикл». У статті розглянуто організацію обліку дебіторської заборгованості в розрізі інформаційного забезпечення за видами фінансового обліку. Також визначено основні проблемні питання в організації обліку дебіторської заборгованості.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, документування, розрахунково-платіжні операції, відстрочення платежу, резерв сумнівних боргів, облікова політика.

АННОТАЦИЯ

Финансовый учет фиксирует информацию о хозяйственной деятельности предприятия, которую составляют процессы приобретения, изготовления и реализации готовой продукции (товаров, работ, услуг). Возникновение дебиторской задолженности характерно для всех указанных процессов, которые образуют «нормальный операционный цикл». В статье рассмотрена организация учета дебиторской задолженности в разрезе информационного обеспечения по видам финансового учета. Также определены основные проблемные вопросы в организации учета дебиторской задолженности.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, документирование, расчетно-платежные операции, отсрочки платежа, резерв сомнительных долгов, учетная политика.

ANNOTATION

Financial accounting records information about business enterprises that comprise the acquisition, production and sales of ready products (goods, works, services). The occurrence of accounts receivable is characteristic of all these processes that constitute the "normal operating cycle". The article describes the organization of the account receivables in the section for information on types of financial accounting. Also, identify the main problems in organization of accounting of accounts receivable.

Keywords: accounts receivable, documentation, settlement and payment transactions, deferred payment, provision for doubtful debts, accounting policy.

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України характеризується необґрунтованими політичними подіями, некерованими інфляційними процесами, нестабільністю суспільних зв'язків та іншими несприятливими для розвитку економіки чинниками. Резуль-

татами впливу несприятливих чинників є зниження ділової активності підприємств, їхня низька платоспроможність, яка здебільшого призводить до кризового стану господарюючих суб'єктів. Характерними ознаками низької платоспроможності підприємств є несвоечасність повернення дебіторської заборгованості, повернення заборгованості в неповному обсязі, що сприяє виникненню сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження джерел економічної літератури дає змогу узагальнити інформацію щодо обліку дебіторської заборгованості та її управління. Обліку дебіторської заборгованості присвячені праці М.Д. Білик [1], С.Ф. Голова [2], Л.В. Гордьянської [3], О.І. Коблянської [4], В.М. Костюченко [5], Н.М. Матиціної [6], Л.В. Нападівської [7] та інших вчених.

Проблеми управління дебіторською заборгованістю висвітлені у багатьох підручниках, посібниках, монографіях провідних вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких варто виділити праці О.І. Бланка [8], Л.О. Лігоненко [9], А.А. Мазаракі [10].

Мета статті полягає у вивченні організації системи інформаційного забезпечення обліку дебіторської заборгованості, визначенні основних проблемних питань в організації обліку дебіторської заборгованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою передумовою уникнення проблем несвоечасного повернення дебіторської заборгованості або її повернення в неповному обсязі є створення належним чином організованої системи інформаційного забезпечення, основною частиною якої є бухгалтерський облік.

Система інформаційного забезпечення обліку дебіторської заборгованості підприємства складається з двох частин, а саме фінансової та управлінської. Відповідно до статті 1 За-

кону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» бухгалтерський облік – процес виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передачі інформації про діяльність підприємства зовнішнім і внутрішнім користувачам для прийняття рішень, а управлінський облік (внутрішньогосподарський) – система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством [11].

Фінансовий облік фіксує інформацію про господарську діяльність підприємства, яку складають процеси придбання, виготовлення та реалізації готової продукції (товарів, робіт, послуг). Виникнення дебіторської заборгованості характерне для всіх зазначених процесів, які утворюють «нормальний операційний цикл», проте найбільше – для процесу реалізації. Щодо операційного циклу дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову (не виникає під час нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу) та поточну (виникає під час нормального операційного циклу).

Види класифікаційного групування довгострокової і поточної дебіторської заборгованості надано Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій № 291 та Інструкцією до його застосування [12; 13].

До довгострокової дебіторської заборгованості належать заборгованість за майно, яке передане у фінансову оренду (субрахунок 181), довгострокові векселі одержані (субрахунок 182), інша дебіторська заборгованість (субрахунок 183).

Поточна дебіторська заборгованість складається з таких видів:

- короткострокові векселі одержані (рахунок 34);
- розрахунки з вітчизняними покупцями (субрахунок 361);
- розрахунки з іноземними покупцями (субрахунок 362);
- розрахунки з учасниками ПФГ (субрахунок 363);
- розрахунки за виданими авансами (субрахунок 371);
- розрахунки з підзвітними особами (субрахунок 372);
- розрахунки за нарахованими доходами (субрахунок 373);
- розрахунки за претензіями (субрахунок 374);
- розрахунки за відшкодування завданих збитків (субрахунок 375);
- розрахунки за позиками членів кредитних спілок (субрахунок 376);
- розрахунки з іншими дебіторами (субрахунок 377);
- резерв сумнівних боргів (субрахунок 38).

Складовими фінансового обліку довгострокової і поточної дебіторської заборгованості є первинний, поточний та узагальнюючий облік (табл. 1).

Таблиця 1

Складові процесу фінансового обліку

Види фінансового обліку	Процес інформаційного забезпечення
Первинний облік	Документування господарських операцій, їх вимірювання
Поточний облік	Хронологічні та систематичні відображення господарських операцій на підставі первинних документів на рахунках бухгалтерського обліку та реєстрах
Узагальнений облік	Підготовка бухгалтерської фінансової звітності, контрольних аналітичних таблиць

Фінансовий облік дебіторської заборгованості в системі управління підприємством повинен здійснюватися з моменту підписання договору, де зазначаються суть та умови угоди, обов'язки сторін щодо виконання умов домовленості та відповідальність сторін у разі порушення таких зобов'язань.

Визначення поняття договору та видів договорів здійснено у Цивільному кодексі України (ЦКУ). Стаття 626 ЦКУ трактує поняття «договір» як домовленість двох або більше сторін, спрямовану на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [14]. Види договорів, які є підставою для інформування відповідальних осіб щодо розрахунку з дебіторами, описано в Цивільному кодексі України. Умовно такі договори можна поділити на три групи:

- для регулювання довгострокової дебіторської заборгованості – довгострокової фінансової оренди; довгострокового вексельного забезпечення;
- для регулювання поточної дебіторської заборгованості – договір купівлі-продажу; договір поставки; договір міни; договір комісії;
- для регулювання права вимоги інкасації дебіторської заборгованості – договір доручення; договір факторингу; договір цесії.

Крім ЦКУ, питання договірних зобов'язань регламентує Господарський кодекс України (ГКУ), хоча тлумачення поняття господарського договору у цьому нормативно-правовому акті відсутнє. Відповідно до вимог ГКУ (статті 179) господарсько-договірні зобов'язання визначаються як «майново-господарські зобов'язання, які виникають між суб'єктами господарювання на підставі господарських договорів» [15].

Договір вважається укладеним за умови його підписання учасниками угоди або, крім того, завірення його підписом нотаріуса. Юридичне засвідчення співпраці договірними засадами не оформлюється бухгалтерськими записами і не фігурує в облікових реєстрах, але відноситься

до етапу первинного обліку, оскільки договір «містить відомості про господарську операцію», а також є «письмовим свідоцтвом, яке фіксує та підтверджує господарські операції, включаючи розпорядження та дозволи адміністрації (власника) на їх проведення».

Бухгалтерські записи формуються в момент переходу права власності на товари (роботи, послуги), підставами для здійснення яких є первинні документи. Визначення поняття «первинний документ» надається Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку [12].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» первинний документ – це документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення [11].

Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку первинні документи визначають як «письмові свідоцтва, що фіксують та підтверджують господарські операції, включаючи розпорядження та дозволи адміністрації (власника) на їх проведення» [12].

Рух первинних документів як складових системи інформаційного забезпечення фінансового обліку дебіторської заборгованості необхідно регулювати шляхом створення графіка документообігу. Графік документообігу впроваджується в систему управління підприємством наказом керівника.

Оформлення графіка документообігу може бути як схематичним, так і у вигляді переліку робіт зі створення, перевірки й обробки документів із зазначенням відповідальних осіб, термінів виконання та взаємозв'язку з іншими виконавцями за центрами відповідальності. Система інформаційного забезпечення обліку підприємства неможлива без поділу такого підприємства на структурні одиниці, економічні

суб'єкти, сфери (сегменти) діяльності, в межах яких встановлено персональну відповідальність менеджера за контрольовані ним показники.

Наведені визначення первинних документів не відрізняються суттєво, а, навпаки, доповнюють один одного. Первинні документи повинні бути складені під час здійснення господарської операції або безпосередньо після її закінчення. Впорядкування облікової інформації, відображеної у первинних документах, здійснюється в облікових регістрах. Первинні джерела інформаційного забезпечення обліку дебіторської заборгованості відображені у табл. 2.

Більшість фахівців України в галузі управлінського обліку, зокрема С.Ф. Голов і Л.В. Нападовська, розглядають поділ підприємства на структурні одиниці, в межах яких передбачені відповідальність за відповідні економічні показники. Такі структурні одиниці називають центрами відповідальності [2; 7].

Сформований графік документообігу можна вважати початком управлінського обліку в системі інформаційного забезпечення обліку дебіторської заборгованості, оскільки його створення відбувається всіма центрами відповідальності підприємства (від нижчого до вищого), а узгодження та підписання на адміністративному рівні – керівником підприємства. Управлінський облік дебіторської заборгованості є складовою системи обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством.

На думку авторів посібника «Управлінський облік», «інформаційна система управлінського обліку – це інформаційна система, яка використовує вхідну інформацію та відповідні процеси, щоб одержати результати, що відповідають точно визначеним цілям підприємства» [16].

Кожне підприємство може обирати шлях регламентації управління своєю діяльністю:

Таблиця 2

Первинні документи обліку дебіторської заборгованості

Довгострокова дебіторська заборгованість	Поточна дебіторська заборгованість	
	Вітчизняні контрагенти	Іноземні контрагенти
Виникнення дебіторської заборгованості		
Договір оренди Акт приймання-передачі Рахунок-фактура Платіжне доручення	Накладна Рахунок-фактура Товарно-транспортна накладна (ТМ-1) Рахунок	Комерційні документи (рахунок-фактура, invoice)
		Транспортні накладні (СМР залізничні накладні, авіанакладні, коносамент, товарно-транспортні накладні)
		Платіжні документи на перерахування до митниці
Акт наданих послуг	Акт виконаних робіт, наданих послуг	
Договір безвідсоткової позики	Податкова накладна	
Погашення дебіторської заборгованості або її забезпечення		
Виписка банку	Виписка банку	Виписка банку
Прибутковий касовий ордер	Прибутковий касовий ордер	
Довгостроковий вексель	Короткостроковий вексель	
Розрахунки за бартерним контрактом		
Рахунок-фактура, Акт приймання-передачі		

від відсутності будь-яких правил до жорсткого регулювання принципів роботи й основних господарських процесів. Необхідно звернути увагу на неможливість досконалої обробки та підготовки інформації для прийняття управлінських рішень без впровадження на кожному підприємстві політики управлінського обліку. Цю політику необхідно регламентувати документом «Наказ про політику управлінського обліку на підприємстві», який включатиме такі розділи, як управлінський облік активів, управлінський облік власного капіталу та управлінський облік зобов'язань. Формування вимог до управлінського обліку дебіторської заборгованості відображатиметься у підрозділі запропонованого наказу як управлінський облік оборотних активів підприємства. Такий розділ повинен регламентувати необхідність введення відповідних внутрішніх стандартів управлінського обліку.

Головною метою створення таких стандартів, як зазначає Н.А. Альбрехт, є «ефективне сприяння і координація бізнесу, який стане більш прозорим і передбачуваним» [17]. Слід зазначити, що у компаніях, де відсутні внутрішні стандарти, виникають проблеми, пов'язані з плануванням роботи, відсутністю єдиних форм управлінської звітності, визначенням причин збоїв основних господарських процесів, визначенням відповідальних осіб, незадоволенням працівників оцінкою їхньої роботи. З огляду на економічну ситуацію в Україні за останні 3 роки непогашення дебіторської заборгованості підприємств складає 40–60%, що підтверджує необхідність внутрішньої стандартизації управлінського обліку. Рішення щодо внутрішньої стандартизації управлінського обліку на підприємстві повинне пройти декілька етапів: 1) визначення сфер діяльності, які необхідно стандартизувати; 2) розроблення відповідних стандартів; 3) узгодження розроблених стандартів; 4) впровадження узгоджених стандартів; 5) термін випробування (експеримент) впроваджених стандартів; 6) аудит впроваджених стандартів.

Для прискорення інкасації дебіторської заборгованості та запобігання її збільшення в майбутньому необхідно розробити чіткий план дій, зосереджених у внутрішньому документі. У стандарті управлінського обліку дебіторської заборгованості необхідно зазначити такі складові, як мета і призначення стандарту, сфера застосування, тлумачення аббревіатур, відповідальні особи, опис процесу реалізації товарів (вхідні і вихідні дані, перебіг процесу), примітки, нормативні посилання, документальне оформлення, критерії ефективності (показники досягнення мети).

Опис процесу виникнення дебіторської заборгованості повинен містити такі елементи, як аналіз фактичного стану дебіторської заборгованості підприємства, аналіз стану дебіторської заборгованості на ринку, аналіз клієнтів (фінансовий стан звітності, їхнє становище на ринку,

наявність неофіційних даних), вибір типу кредитної політики (лояльна, помірна, агресивна) і детальне обґрунтування вибору, класифікаційне групування клієнтів, застосування знижок за скорочення терміну розрахунків та штрафних санкцій за його порушення.

Питання організації обліку дебіторської заборгованості мають сьогодні такі проблемні моменти.

1) Нормативно рекомендована форма бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості не враховує специфіку цього активу, що обумовлює наявність різних ознак його класифікації і велику кількість методів оцінювання. А рекомендовані для використання облікові реєстри не передбачають накопичення інформації про розрахунки з дебіторами різного рівня деталізації і узагальнення даних. Через це неможливо отримати інформацію про дебіторську заборгованість в тому обсязі й тому вигляді, які достатні та потрібні для управління та аналізу розрахунків з дебіторами, зокрема аналізу заборгованості загалом з метою прогнозування ймовірності настання платіжної кризи, складання рекомендацій щодо її недопущення. Отже, потребують доопрацювання та удосконалення нормативне забезпечення та організація обліку дебіторської заборгованості на підприємстві.

2) Існують невирішені проблеми відображення в обліку довгострокової дебіторської заборгованості, оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги. В обліку відсутні деталізація та співвідношення різних видів дебіторської заборгованості у загальній їх структурі. Ці питання методичного блоку облікової системи досі не вирішені.

3) Проблеми зближення бухгалтерського обліку сумнівної та безнадійної дебіторської заборгованості та обліку її для цілей оподаткування. Хоча законодавці і наполягають на тому, що із введенням у дію Податкового кодексу України [18] податковий облік став максимально наближеним до бухгалтерського обліку, як показує практика, проблеми їх взаємозв'язку, протиріч та розбіжностей залишилися і досі. Про це свідчать, наприклад, відмінності в порядку формування резерву сумнівних боргів у бухгалтерському обліку та обліку для цілей оподаткування, які дослідила О.М. Колеснікова [19].

Висновки. Так, для вдосконалення системи обліку та контролю дебіторської заборгованості можна рекомендувати:

- 1) розробити комплекс заходів щодо:
  - по-перше, пошуку можливостей збільшення кількості покупців і замовників підприємства для того, щоб зменшити масштаб ризику несплати боргів;
  - по-друге, постійного моніторингу потенційних дебіторів (оцінювання фінансового стану та платоспроможності, ринкової репутації, іміджу тощо);

2) створювати резерв сумнівних боргів та виробити порядок його визначення в обліковій політиці підприємства;

3) своєчасно здійснювати контроль за співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості. Значне перевищення фактичної дебіторської заборгованості створює загрозу фінансовій стабільності підприємства і робить необхідним залучення додаткових джерел фінансування. Також доводиться впроваджувати в практику управління лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора (наявного чи потенційного), а також періодично переглядати граничні суми. При цьому потрібно визначити оптимальний розмір дебіторської заборгованості, яка б надлишково не іммобілізувала фінансові ресурси підприємства і не створювала б перепон для забезпечення безперебійного процесу постачання, виробництва, реалізації та розрахунків підприємства за своїми зобов'язаннями.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю / М.Д. Білик // *Фінанси України*. – 2003. – № 12. – С. 24–36.
- Голов С.Ф. Управлінський облік : [підручник] / С.Ф. Голов. – К. : Лібра, 2003. – 704 с.
- Городянська Л.В. Особливості організації обліку дебіторської заборгованості на підприємстві / Л.В. Городянська // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2007. – № 6. – С. 9–16.
- Коблянська О.І. Фінансовий облік : [навч. посібник]. – К. : Знання, 2004. – 473 с.
- Костюченко В.М. Облік дебіторської заборгованості / В.М. Костюченко, А.П. Шаповалова // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2000. – № 7. – С. 2–9.
- Матицина Н.М. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю / Н.М. Матицина // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2006. – № 12. – С. 38–42.
- Нападовська Л.В. Управлінський облік : [підручник для студентів ВНЗ] / Л.В. Нападовська. – К. : Книга, 2004. – 544 с.
- Бланк І.О. Управління фінансами підприємств : [підручник] / І.О. Бланк, Г.В. Ситник – К. : Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2006. – 780 с.
- Лігоненко Л.О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства : [навч. посібник] / Л.О. Лігоненко, Н.М. Новикова – К. : КНТЕУ, 2005. – 275 с.
- Економіка торговельного підприємства : [підручник для вузів] / [А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова] ; за ред. Н.М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.
- Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
- Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку : Наказ Міністерства фінансів України від 24 травня 1995 року № 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 року № 291 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
- Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
- Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon1.rada.gov.ua.
- Управлінський облік / [Д.Р. Хенсен, М.М. Моувен, Н.С. Еліас, Д.У. Сенков] ; [пер. з англ. з 5-го канад. вид. О.В. Григораша, О.М. Рахубовського, Н.П. Краснік та ін.] ; наук. ред. пер. Н.П. Краснік. – К. : Міленіум, 2002. – 974 с.
- Альбрехт Н.А. Система корпоративних стандартів: практика разработки и внедрения / Н.А. Альбрехт // *Управленческий учет и финансы*. – 2007. – № 2. – С. 144–152.
- Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua.
- Колеснікова О.М. Проблемні питання обліку 179 резерву сумнівних боргів в контексті Податкового кодексу України / О.М. Колеснікова // *Ефективна економіка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?Operation=1&iid=772.